

V. GRINAVECKIS

DĖL DVIEJŲ TARMINIŲ YPATYBIŲ KILMĖS

1. Dėl vienos žemaičių dūnininkų galūnės

Žemaičiai dūnininkai apie Laūkuva, Kałtinėnus, Varniūs, Kvėdarną ir kitur daugiskaitos įnagininko galūnes *-ėmis*, *-omis* trumpina, taria be *i*, pvz.: *gėrvėims* ~ *gėrvėmis*, *kàtiems* ~ *katėmis*, *rõnkũoms* ~ *rañkomis*, *žũoliems* ~ *žolėmis* [ir kt.

Šakninio kirčiavimo *i* kam. daiktavardžiai žemaičių dūnininkų yra perėję į *ė* kam., pvz.: *õnkštė* ~ *ánkštė*, *õntė* ~ *ántė*, *kàrtė* ~ *kártė*, *krũosnė* ~ *krósnė*, *nũosė* ~ *nósė*, *pàltė* ~ *páltė*, *skėltė* ~ *skiltė*, *svėrtė* ~ *svirtė*, *vàltė* ~ *váltė* ir kt. (Laūkuva). Visos šių į *ė* kam. perėjusių daiktavardžių galūnės yra *ė* kam. Taigi ir daugiskaitos įnagininkas yra su galūne *-ėmis* (tarm. *-iems* – *kàrtiems* ~ *kártėmis* ir kt.).

Galūninio kirčiavimo *i* kam. daiktavardžiai minėtame dūnininkų plote yra išlaikę savo kamieno galūnes. Šių *i* kam. daiktavardžių daugiskaitos įnagininkas vartojamas su nesutrumpinta galūne, pvz.: *dõntėmės* ~ *dantimis*, *nàktėmės* ~ *naktimis* ir kt. Tačiau retkarčiais pasakoma ir su *ė* kam. galūne, pvz.: *dõntiems* ~ *dantėmis*, *nàktiems* ~ *naktėmis* ir kt.¹

Kyla klausimas, kodėl minėtos daugiskaitos įnagininko galūnės *-ėmis*, *-omis* sutrumpėjo, o *-imis* nesutrumpėjo. Z. Zinkevičius pamatuotai teigia, kad įnagininkų galūnės *-mis* didesnę gyvybingumą, negu naudininko *-mus*, lėmė kirtis². Mūsų minėtose žemaičių šnektose sutrumpėjo tik tos įnagininko galūnės *-mis*, kurios buvo po ilgojo balsio *ė*, *o* (tarm. *ie*, *uo*). Čia irgi, reikia manyti, lėmė kirtis. Iš trumpos galūnės į ilgąjį skiemenį kirtis buvo atitrauktas anksčiau negu į trumpąjį skiemenį³. Be to, atitraukus kirtį, galinis skienuo žemaičių tarmėse liko su šalutiniu kirčiu, kuris yra stipresnis tuo atveju, kai priešpaskutinis skienuo yra trumpas, ir silpnesnis, – kai priešpaskutinis skienuo yra ilgas⁴. Silpniau tariamas galinis *i* ilgainiui visai išnyko, o stipriau tariamasis išliko iki šiol.

Yra dar viena priežastis, dėl kurios negalėjo sutrumpėti įnagininko galūnė *-imis*: išnykus galiniam *i* (tarm. *e*), turėtų susidaryti antrinis dvigarsis *ẽm* su tęsine priegaide, tačiau visoje tarmės fonetinėje sistemoje antrinių dvigarsių iš *i*, *u* + *m*, *n* galiniuose skiemenyse su tęsine priegaide nėra⁵. Todėl ir dėl pačios fonetinės siste-

¹ Taip pat ir daugiskaitos naudininkas šalia įprastinės *i* kam. galūnės (*dõntims* ~ *dantims*, *naktims* ~ *naktims*) turi ir rečiau vartojamą *ė* kam. galūnę (*dõntiems* ~ *dantėms*, *nàktiems* ~ *naktėms*).

² Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. V., 1966, p. 233.

³ V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija. V., 1973, p. 61 tt.

⁴ V. Grinaveckis. Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių fonetinės ypatybės ir jų raida. – Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai. V., 1960, t. 11, p. 46–47.

⁵ Turima šių antrinių dvigarsių tik su laužtine priegaide. Žr. V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija, p. 222, 237.

mos galūnės trumpėjimas buvo sunkiai įmanomas. Visa tai ir nulėmė, kad galūnė *-imis* liko nesutrumpėjusi.

Be to, galūnė *-imis* minėtose dūnininkų šnektose vartojama dar vienu atveju. Ji būdinga *é* kam. galūninio kirčiavimo daiktavardžiams, pvz.: *gèrūn àkūn būvīe trèjòs mètòs dū·bè·mès māta ~ gerū akiū būvėje trejūs metūs duobimis māto; aptē·kūom pèlèmès ~ aptēkom pelimis; dāržas apēje žuolèmès ~ daŗžas apējo žolimis* ir kt. (Laūkuva). Greta vartojama ir *é* kam. sutrumpėjusi galūnė, pvz.: *dū·bīems ~ duobėmis, pèliems ~ pelėmis, žuoliēms ~ žolėmis* ir kt.

Reikia manyti, kad galūnė *-ėmis* buvo pakeista *-imis* tuo metu, kai nyko šios nekirčiuotos galūnės galinis *i*. Jam išnykus, susidarė dvejopa *é* kam. galūnė — *-ėms* (nekirčiuota) ir *-ėmis* (kirčiuota). Pastaroji buvo pakeista galūne *-imis*. Tokį pakeitimą galėjo sąlygoti ir ta aplinkybė, kad, kaip anksčiau buvo mūsų nurodyta, šakninio kirčiavimo *i* kam. daiktavardžiai perėjo į *é* kam. Tas perėjimas vyko, matyt, palaipsniui. Iš pradžių galėjo būti vartojamos bent kai kurios galūnės dvejopos — senosios *i* kam. ir naujosios *é* kam. Tai sudarė sąlygas *é* ir *i* kam. daiktavardžių galūnėms sumišti. Vienas iš tokio sumišimo pavyzdžių ir yra minėtoji galūninio kirčiavimo *é* kam. daiktavardžių daugiskaitos įnagininko galūnė *-imis*.

Su galūne *-imis* minėtieji žemaičiai vartoja ir priebalsinio kamieno daiktavardžius, pvz.: *dòktèrèmès ~ dukterimis, àkmènèmès ~ akmenimis, pī·mènèmès ~ piemenimis* ir kt. Tokią pat galūnę turi ir skaitvardžio *trys* įnagininkas — *trèmès ~ trimis*.

Tokiu būdu toji galūnė plačiai vartojama linksniavimo sistemoje. Tai irgi sąlygoja jos gajumą.

Analogiškų daugiskaitos įnagininkų kirčiuotų nesutrumpėjusių galūnių turi ir įvardžiai, pvz.: *mòmès ~ mumis* ir *jòmès ~ jumis*. Be to, dar vartojama sustabarėjusių įvardžių formų su galūnėmis *-umis*: *šòmès lāikās ~ šiumis⁶ laikais* „šiais laikais“ *šòmès mētās ~ šiumis mētais* „šiais metais“, *tòmès lāikās ~ tumis laikais* „tais laikais“, *tòmès mētās ~ tumis mētais* „tais metais“. Vartojama ir vienaskaitos įnagininko forma *šòmè lāikò ~ šiumi laikù, tòmè lāikò ~ tumi laikù*. Ji gali būti vartojama su vietininku: *šòmè lāikè ~ šiumi laikè, tòmè lāikè ~ tumi laikè*. Patys seniausieji tarmės atstovai dar pasakydavo ir *šūmè lākò (lākè) ~ šiuumi laikù (lāikè), tūmè lākò (lākè) ~ tuomi laikù (lāikè)*. Trumpasis *u(ø)* į formas *šiumis, tumis* turbūt įsivestas iš *mumis jumis*, vėliau jį galėjo perimti ir vienaskaitinės formos *šiumi, tumi* (vietoj *šiuomi, tarm. šūmè, tuomi, tarm. tūmè*)⁷.

2. Sporadiškas junginių *bj, pj* virtimas į *bl', pl'*

Yra žinoma, kad *bj, pj*, esantys žodžio pradžioje, atskirose šnektose sporadiškai verčiami į *bl', pl'*⁸, pvz.: *bliur̃ti, bliūra (bliur̃sta), bliuro* „bjurti, bjūra, bjuro“ (Laūkuva, Šilalė, Skaudvilė, Šaukėnai, Barstýčiai, Darbėnai, Sedà, Šātės, Veiviržėnai, Subāčius ir kitur), *bliur̃s* „skystas, šlapias“ (Upýna, Šilalės raj. ir kt.), *bliur-*

⁶ Įvardžio *šis, ši* aprašomoje tarmėje nevartoja. Jį atstoja *tas* arba *šètā tās ~ šitaĩ tās*. Todėl čia nurodomos šio įvardžio įnagininkų galūnės yra sustabarėjusios, reliktinės.

⁷ Dėl formos *tuomi* kilmės ir paplitimo dar pgl. Z. Zinkevičius. Min. veik., p. 232–237, 316.

⁸ Ten pat, p. 149–150.

zà „skysta košė, pliurpalas“ (Linkuvà ir kt.), *bliùrzė* „skysta purvynė“ (Giřkalnis), „skysta košė“ (Rasėiniai)⁹, *pliudyti, pliudo (pliudžia), pliudė* „pjudyti, pjudo, pjudė“ (Dusetos, Debeikiai, Grūžiai, Kriaunos, Obėliai, Pajstrys, Palėvenė, Papařčiai, Pasvalys, Salāmiestis, Saločiai, Skāpiškis, Valkiniņkai, Geistaraĩ, Pūnskas)¹⁰, *nespliāudyk* „nespjaudyk“, *prispliāudino* „prisppjaudė“ (Zietela)¹¹.

Galimas daiktas, kad ir *pliauskà, pliaūskas* „atpjautas ar atskeltas paprastai paplokščias medžio gabalas“ kilę iš **pjauskà, *pjauskas: pjau-ti + ska(s)*. Tos pačios šaknies yra daugiau variantų: *pliūškė, pliūškė* „pliauska, atšaka, skeveldra, skiltis, sėlena“¹². Tačiau kildinimui *pliauskà* iš **pjauska* lyg ir prieštarauja to paties žodžio variantas su kietuoju *l*, t. y. *plauskà*, vartojamas kai kuriose pietinėse šnektose (dalis pietinių vakarų aukštaičių ir vakarų dzūkų). Betgi *l* kietumas šiuo atveju gali būti antrinis, atsiradęs dėl žodžių, prasidedančių *plau-*, analogijos, plg. *pláukas, pláustas, pláusti, pláušas, pláuti, pláutis* ir kt. Tas pats kietojo *l* aiškinimas gali tiktį ir latvių kalbos atitikmeniui *plaūksta* „plaštaka“¹³. Žodžio *pliauskà* šaknies pradžios priebalsius *pl'*- slavų kalbose atliepia *plj-* (r. *плюскá* „lukštas“, le. *plukswa* „blakė“ ir kt.)¹⁴. Tai lyg ir paremtų *pliauskà* kildinimą iš **pjauskà*.

ОТНОСИТЕЛЬНО ПРОИСХОЖДЕНИЯ ДВУХ ДИАЛЕКТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ В ЛИТОВСКИХ ГОВОРАХ

Резюме

1. Окситонные имена существительные с основой на *-i* жемайтских дунининкских говоров в творительном падеже множественного числа сохраняют полное окончание *-imis*. В силу смешения основ творительный падеж множественного числа всех окситонных существительных с основой на *-ė* в этих же говорах имеет окончание *-imis* наряду с сокращенным *-ėms*. Но окончание существительных с основами на *-o* и на *-ė* в формах того же падежа в указанных говорах сокращается. Напр., *raĩkoms, katėms* (вместо литер. *raĩkomis, katėmis*) ‘руками’, ‘кошками’. Исчезновению конечного *-i-* в окончании *-ėms* (<*ėmis*), скорее всего, способствовала одновременная оттяжка ударения с краткого окончания на долгий и на краткий предпоследний слог. Так как процесс оттяжки ударения с краткого окончания на долгий предпоследний слог наблюдался в этих говорах раньше, чем на краткий предпоследний слог, данное окончание существительных с основами на *-ė* и на *-o*, стало безударным и создались условия для исчезновения гласного *i*, а окончание существительных с основой на *-i* в указанном падеже сохранилось без изменения. Подобный процесс развития указанного окончания наблюдается и в парадигме числительных и местоимений.

2. Отмечается, что древние сочетания *bj, pj* начала слова в некоторых литовских говорах sporadически превратились в сочетания *bl', pl'*, как и в родственном латышском языке, напр.: *bliũrti* < *bjurti* ‘портиться’. Результатом такого превращения является, скорее всего, и звуко сочетание *pl'* слова *pliauskà* (< **pjauska*) ‘отрезанный кусок полена, плаха’.

⁹ LKŽ, t. 1, p. 930–931.

¹⁰ Ten pat, t. 10, p. 253–254.

¹¹ Z. Zinkevičius. Min. veik., p. 149–150.

¹² LKŽ, t. 10, p. 282–283.

¹³ Dėl la. *plaūksta* siejimo su lie. *pliauskà* žr. Būga K. RR, t. 2, p. 301; ME, t. 3, p. 325.

¹⁴ Plg. K. Būga. Min. veik., t. 1, p. 475; t. 2, p. 287, 301, 410, 436, 518; t. 3, p. 851; Fraenkel E. LEW, 1962, Bd. 1, S. 608.